
VITA

I. A LIBERALIZMUS MAGYARORSZÁGON

KISS ENDRE

Előre hátra – hátra előre, a történelmi lecke változatlan

*Megjegyzések Tőkéczi László Magyar eszmetörténeti vázlat
című vitaanyagához*

Tőkéczi László az összes, a tudományban érvényes magatartási szabály szerint elismerést érdemel azért, hogy Magyar eszmetörténeti vázlatában nem először fut neki a magyar történelem sajátosságai kutatásának. Elismerésünk azonban hamar léggé válik. Ha ugyanis az 1989-es rendszerváltás óta valaha is, éppen napjainkban lenne a legsürgetőbb létjogosultsága annak, hogy nemcsak Tőkéczi, de a magyar politikai élet egésze is szembenézzon a nemzetproblematika legújabb aktuális vetületeivel. Még világosabban szólva, egyúttal ebben a perspektivikus távlatok tisztázásának érdekében íródó dolgozatban senkit sem sértve: 1994 és 1995 fordulóján olyan új megvilágításban jelennek meg a nemzeti gondolkodás és érvrendszer elemei (mind egyenként, mind összességükben), amelyek a szó szoros értelmében korszakosak. Nincsenek megfelelő szavaink annak a *történelmi bukásnak* az adekvát és valóságnak hűen megfelelő leírására, amelyet a nemzeti gondolkodás és politizálás 1990 és 1994 között elszenvedett és amelyet a legobjektívebb mérce, maga a demokratikus politikai választás mutatott ki. E ponton nem szeretnénk e bukás politológiai összetevőit elemezni. Ebben az esetben ugyanis a történeseknek egy más síkjára helyeződne gondolatmenetünk, olyan síkra, amelyen ráadásul nincsenek is nyitott kérdéseink. Arra a lehetőségre is számítva, hogy Tőkéczi Lászlónak arra is lesznek majd érvei, hogy a nemzeti gondolkodás és nemzeti politika 1990 és 1994 között *nem* szenvedett történelmi vereséget, csupán rögzítjük a szó szoros értelmében történelmi végeredményt: a nemzeti gondolkodásmódra és értékrendszerre épülő *politikai* irányok megsemmisítő, mai távlatainkba

helyezve *véglegesnek* tűnő vereséget szenvedtek 1994-ben. E gondolkodásmód ugyancsak *véglegesnek* tűnő *intellektuális* vereséget szenvedett a számottevő értelmiségi csoportok körében. Nem lehet kétséges, hogy a kettős és mindkét szempontból véglegesnek tűnő vereség az 1990-1994-es politikai kurzus munkájának gyümölcse. Jóllehet Tőkéczi László tanulmányában mindez egy olyan, a Nyugatot érthetetlenül, egyfelől önveszélyesen, másfelől láthatatlan érdekekből majmoló értelmiség műve, amelyre Tőkéczi egy sor további, dús fantáziára utaló jelzőt is megalkotott.¹

Természetes várakozásaink tehát eredendően arra irányultak, hogy Tőkéczi történelmi perspektívába helyezve néz szembe a kettős bukással. Olyan számvetésbe kezd tehát, amelyet mind az érintett pártoknak, mind az érintett szereplőknek és az ugyancsak érintett értelmiségnek el kellett volna végeznie. Még érthetőbben fogalmazva: úgy hittük, hogy Tőkéczi azt kérdezi meg: *hol tévesztett* katasztrofálisan *utat* a posztoszocialista nemzeti gondolkodás és politika. Ám csalódnunk kellett. A nemzeti politika és gondolkodás e Mohácsakor, egy ilyen formában soha vissza nem térő történelmi lehetőség elpuskázása után, Tőkéczi tanulmányának üzenete az, hogy a magyar történelemmel, a nemzeti gondolkodásnak éppen azokkal a paradigmáival, amelyek az út eltévesztéséhez vezettek, a szó szoros értelemben minden a legnagyobb rendben van. A mindenkor magyar nemzeti politikacsínáló rétegek mindenkor jól ténykedtek, a Nyugatot nem szabad etalonnak tekinteni, nekik is van vaj a fülük mögött, s akinek valami nem tetszik, látszólag csak naiv, de valójában láthatatlan előnyökért a hidegszívű és perfid Nyugatot apologetikusan dicsérő értelmiségi ötödik hadoszlop.²

Tőkéczi László gondolatai nem a nietzschei örök tegnapiak, de az örök tegnapelőttiek hangján szólalnak meg. Olyan hangon és olyan érvrendszerrel, amelyet a magunk részéről nem tartunk aktuálisan vitatható tudományos kérdésnek. A tegnapi érvekre voltunk felkészülve, a tegnapelőttiekkel nem vagyunk képesek vitatkozni. Nem szívesen vállalnánk annak ódiumát, hogy olyan tényekre vagy írásokra hívjuk fel Tőkéczi figyelmét, amelyeket ismernie kellett volna írásának papírra vetése előtt. Hiába volt vérzivataros a huszadik századi magyar történelem, annyira vérzivataros azért nem volt, hogy ne lett volna ideje a tudománynak, a filozófiának és más diszciplínának a magyar történelem egyik vagy másik összefüggésének tisztázására.

A kiinduló tények és tézisek kérdésében személyesen is érintve érezzük magunkat. Jóllehet szokva vagyunk ahhoz, hogy minél átfogóbb sorskérdésekről értekezzék honunkban valaki, annál kevésbé ismeri (vagy ha ismerné, eltitkolja) az arról itthon és külföldön már gyakran unalomig trivializálódott szakirodalmat. Ennek ellenére (s ezért következtelenül) mégis méltatlannak tartanánk, ha Magyarországon, magyar nyelven, nyomtatott formában megjelent tanulmányaink gondolatmenetének segítségül hívásával úgy kellene polemi-

zálunk Tőkéczkivel, mintha a szóban forgó gondolatmenetek nem jelentek volna már meg magyarul.³

Tőkéczi László a szó szoros, klasszikus tudásszociológiai értelmében *ideológusként* lép fel. Érveinek alig van a tudomány rendszerébe építhető, ellenőrizhető tartalma. Elődei közé a politikainak nevezett nemzeti-ideológiai pamfletek nagy sora tartozik, legközelebb az általa tudatosan is vállalt *Magyar Figyelő* publicistái. Az ideológusi funkció ilyenén értelmezése az intellektuális küzdelmet a társadalmi-politikai harc részének tekinti. Miközben látszólag sajnálkozva állapítja meg: „a történetírásban dűl az ideológiai küzdelem, amely elől sokan aztán a faktológiába menekülnek” (113. old.), saját előfeltevéseit nem veszi kritika alá, ellenfeleitől pedig gyakran nemcsak a tudományos, hanem a politikai jóhiszeműséget is elvitatja⁴.

1990 és 1994 között a magyar politikára tekintve minden elfogulatlan megfigyelő annak lehetett tanúja, milyen páratlan sebességgel illant el a politikai diszkussziókból a historizáló érvelés hatékonysága. Nem a honfoglalás, az államalapítás, a kereszténység vagy éppen a magyar nemesség történelmi teljesítményének megítélése forgott szóban, de a politikai energiájukat veszítő hivatkozások között olyan nagyságrendű tételek voltak, mint a magyar sztálinizmus örökségének legsúlyosabb tételei, az ötvenes évek legfontosabb folyamatai, a kollektivizálás, az ÁVH vagy éppen az 56-os sortűzek. El kell ismerünk, hogy menet közben még az MDF vezető köréi is észrevették koncepciójuk elhibázottságát, s maga Antall József is szólt az egész elképzelés módosításának szükségességéről. Nem így Tőkéczi, ő ezen a ponton mélyen visszaesik a nem túl gyakori antalli önkritika mögé is. Szerinte továbbra is a múlttól kell beszélni a nemzeti gondolkodásnak, mégpedig nem is akárhogyan, hanem frontálisan ki kell jelenteni, hogy a magyar történelem jó történelem, a jó történelem jó jelenhez vezet, és aki ezt nem így látja, egy, mint említettük, látszólag talán naiv, valójában irányt vesztett és destruktív értelmiség csábításának esett áldozatul. Tőkéczi Lászlót e helyütt szívesen látnánk derék, lelkes magyar Don Quijoténak, olyannak, amilyennek még a fiatal Ady is – tévesen – mondjuk Apponyi Albertet tekintette. Mivel azonban ez az egyetlen olyan nyom Tőkéczi dolgozatában, ami a rokonszenvesen idealista donquijotizmusra utalna, ezt a hipotézist – más nyomok híján – sebesen el kell ejtenünk. Tőkéczi ugyanis minden, csak nem idealista Don Quijote. Tudatos ideológus, aki elérkezettnek látta az időt, hogy ott vegye fel a fonalat, ahol a *Magyar Figyelő* publicistái a tízes évek elején felvették, már akkor is elkésetten és reménytelenül.

Az, hogy Tőkéczi Antall Józsefet is megkontrázva, új frontot nyit a problémátlan magyar történelem (és ami ezzel egyet jelent, a problémátlan, azaz hibátlan nemzeti politizálás) érdekében, ismét *politikai* színterekre terelhetné a vitát. Ezért ki kell jelentenünk, hogy Tőkéczi nemzetképével *tudományosan* sem tudunk egyetérteni, mi több, téziseit nem is tartjuk igazán vitára alkalmasnak és érdemesnek. Mert mit kezdünk Tőkéczi alapvetően (és nem ártalmatlanul

téves) tézisével, miszerint a '67-es kiegyezésnek és a liberalizmusnak *közvetlenül* nincs közük egymáshoz? Aki ilyet mond, elárulja, hogy hungarocentrikus világképét még nem egészítette ki a kellő ütemben az Osztrák-Magyar Monarchia történetére vonatkozó ismeretekkel. Vagy mit kezdünk 1994 és 1995 fordulóján – a nemzeti politika Mohácsának tisztán politikai tényétől függetlenül is – a magyar nemzeti politika ezeréves, a millennium legszebb sújtásos kiadványait idéző dicséretével, mit kezdünk minden világtörténelmi vagy egyetemes történelmi szempont elvi leválasztásával a magyar politikáról, minden összehasonlító kritérium sallangmentes eltüntetésével a magyar történelem vizsgálatában, de mit kezdünk a dualista állami politika százszázalékos apologiájával és minden magyar progresszió sokadszori maradéktalan kiiktatásával? Akármelyik világnézeti címkét ragasztja is Tőkéczi, a fordulékony ideológus, a rivális elméletekre, legvégtetesebb ideológiai kiállása sem eliminálhatja az általa kirekesztett irányzatok elemzéseinek igazságtartalmát, legbuzgóbb hitvitája sem ütheti rá a tudományosság pecsétjét apologetikus történelemszemléletére. A történelemnek is van tárgya, amit a legnagyobb valószínűségű érdek- és ideológiai ellentétek ellenére meg kell jelenítenie a történelem tudományának⁵. Az magától értetődik, hogy Tőkéczi vezető címkéi a marxista és a liberális (olvasásakor még a szociál-liberális koalíció alapelveit is jobban megérthetjük). Mindezzel Tőkéczi persze mélyen visszahull Bibó István nemzet-koncepciója mögé is, aki a zsákutcás jelző miatt egyik legnagyobb ellenfele is (Csécsy amúgy sem tekinti a nemzeti gondolkodás részének).

Önmagunk részletes ismétlésétől Tőkéczi László ezzel – váratlanul – mégis felment minket. Elemzéseinek gondos tanulmányozása után egyetlen olyan érvet találtunk, amit a vitára érdemesnek tartunk, s mivel ezt még nem volt módunk részletesen kifejteni, nem érezhetjük ezt önismétlésnek sem. Ez az érv Tőkéczi gondolatmenetének kulcsa, mégpedig az, hogy minden nép és a történelem a maga módján lehet boldog, ne hozzuk kellemetlen helyzetbe a szerencsétlenebb történelmeket olyan kritériumok alkalmazásával, amelyek számára nem előnyösek. Ez a távolról Rankera emlékeztető felfogás (minden kor egyformán közel van Istenhez) teljes, az önkényességet jóval meghaladó szabadságot ad Tőkéczikinek a magyar történelem teoretikus értelmezésére.

Tőkéczi László vitára érdemes tétele a következő: „Ki kellene már végre mondani, hogy egy közösség, egy társadalom többféle, másféle utakon is lehet egyensúlyban, lehet »elégedett« stb. – s nemcsak a nyugati modellben»” (121. old.). Vagy még erősebb felszólító nyomatékkal: „Rá kellene jönnünk, hogy teljesen el kell vetni ezt a nyugati normatív szemléletet, mert különben már az orosz történelemnek a tatár igával, a magyarnak a török hódítással való magyarázata is csatlakozás e hamis premisszához” (121. old. – Kiemelés az eredetiben). Tekintsünk most el e kérdés tisztán pszichológiai (akár individuál-, akár társadalompszichológiai) vetületeitől, amelyek mind-egyikünkre vonatkozhatnak, anélkül, hogy bármiféle politikai, tudo-

mányos vagy teoretikus vonatkozásuk lenne (például úgy, hogy valakit zavar az, hogy az őt érintő összehasonlítások rendre előnytelenül ütnek ki). Már valamivel nagyobb erőfeszítéssel tekinthetünk csak el e felvetés nyíltan apologetikus vonatkozásaitól, hiszen dolgozatának e pontján Tőkéczkí apologetikus szándékai már igen egyértelműen nyilvánvalóvá váltak. A valóságosnak elismert kérdés a történelmi normativitás problémája.

A történelmi fejlődés normativitásának két lényeges, vitára valóban érdemes problémáját látjuk. Az első e normativitás elméleti megalapozásának, megalapozottságának lehetősége. Ezt Tőkéczkí gyakorlatilag kétségbe vonja, hiszen maga is hangsúlyozza, hogy a normativitást és nem konkrétan a nyugati normativitást támadja (121. old.). A történelmi normativitás második lényeges problémája, hogy nemcsak a normává emelt fejlődés teremti összehasonlítási kritériumokat, de a társadalmi gyakorlat számos más centruma is, a common sense természetesen józan esztétől kezdve, az egyes társadalmak előtt közösen álló kihívások természetes összehasonlítása is. Az egy főre eső GDP összehasonlítását nem a történelemelméleti reflexió normativitásának illetéktelen alkalmazása motiválja, de kézzelfogható és nyomatékos társadalmi érdekek, Tőkéczkí erről látszólag nem tud semmit.

A történelmi normativitással kapcsolatos első kérdés a klasszikus fejlődés sokoldalú, ám régóta vitatott problémája. Természetesen minden klasszikusnak bizonyuló fejlődés klasszikusságát meg lehet elviekben kérdőjelezni, ha nem is úgy, mint Tőkéczkí, aki a Közép-Európa fölött gyakorolt demokratikus kritikát azzal ellensúlyozza, hogy az írekkel szembeni példátlan, ám jórészt évszázadokkal korábbi angol kegyetlenkedésekre utal (124. old.). Minden klasszikussá nyilvánítás mögött tudományelméletileg az ideáltípezálás művelete áll. Minden ideáltípus, éppen mint ideális típus, elsősorban tudományos megismerés, s nem pedig a politikai vagy más indítékú tárgyi összehasonlítás célját szolgálja. Igazán problematikus az ideáltípezálás módszere vagy konkrétan a klasszikus fejlődés problémája (a jelen esetben Nyugat-Európára konkretizálva) akkor válik, amikor a klasszikusság valóságos normatív előnyét más fejlődésekkel szemben úgy játsszák ki, hogy a nem-klasszikus, a nem-normatív ennek az összehasonlításnak a során erkölcsi vagy anyagi hátrányba kerül. Így ha például valaki a nem-klasszikus fejlődésű társadalmakat azon a címen szeretné kolonizálni, hogy azok nem klasszikus fejlődésűek, nyilván pervertálja a klasszikus fejlődés normativitásának kiindulópontját. Minden ideáltípezálás, minden klasszicitás, minden normativitás viszonylagossá tehető tehát, hiszen az ideáltípezáló módszer nem abszolutizál, típusai nem a jelenségek mögött álló platói ideákat, de dinamikus ideális típusokat fogalmaznak meg. A kérdés csak az, hogy milyen előnyökkel és milyen hátrányokkal jár az ideáltípezálás teljes elutasítása. Ha Tőkéczkí László úgy gondolja, hogy a normativitás eltörlése bármilyen előnnyel jár, úgy oltsa ki nyugodtan gondolkodásából e veszélyes nyugati alternatívát. Egy ilyen szándék azonban két

hatalmas problémával jár. Az első következmény az, hogy amint a hétfőt, a normativitást sem lehet csak úgy eltörölni. Abban a pillanatban ugyanis, amikor az egyik típusú normativitás kioltódik, átveszi a helyét egy másik, vagy, s ez gyakrabban és valószínűbb is, spontánul újratermelődik a kiiktatott normativitás. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy Tőkéczi László öt év alatt elfelejtette volna, hogy volt egy létező szocializmus, amelyik – mily meglepő! – pontosan azt a nyugati normativitást akarta kiiktatni a szittyá fejekből, amit ő. S ha Tőkéczi arra gondol, milyen sikerrel tudta kiirtani egy egész rendszer a nyugati normativitást, saját vállalkozásának gyakorlati értelmével is szembe fog nézni. Még ennél is problematikusabb azonban az, hogy minden nyugati normativitás kiiktatása gyakorlatilag a keleti normativitást erősíti. Így történt – talán nem véletlen a megfelelés a Tőkéczi által etalonnak tekintett dualista magyar liberalizmussal –, hogy a dualista Magyarország saját normáit véve alapul egy-két ügyes mozdulattal egy nem létező önálló magyar nemzetállam sikereinek könyvelték el a közös monarchia által (is) teremtett fellendülési lehetőségeket⁶. Nem tudhatjuk, vállalná-e Tőkéczi a Csurkával való nyilvános összevetést, a nyugati normativitás ingerült lerázásában azonban mindenképpen vele áll egy platformon.

A történeti normativitás érvényre jutásának ellenzése azonban, mint azt az előzőekben jeleztük, egy másik nagy problémaköteghez is elvezet. Az államok, nemzetek, kultúrák lehetnek önmagukban mégoly egyenrangúak és mégoly egyformán boldogok és elégteltek, összehasonlításuk nem sajátos (már tudjuk: egyrészt naivnak látszó, másfelől céltudatos juttatásra törő) értelmiség galádsága, de természetes és mindennapos gyakorlat. Egy társadalom termelőképessége, politikai rendszerének megbízhatósága, állampolgárainak egyenlősége, kultúrájának színvonala, kreativitása mindenkor és kikerülhetetlenül kompetitív fogalmak. Hiába gondolja egy kényelmes, a külső és belső kihívásoktól húzódó egykori magyar uralkodó elit, hogy egészen jól meg tudott volna lenni e kihívások, e versenyhelyzetek, azaz a normativitás kényszere nélkül is, az ilyen várakozások nem felelnek meg a modern történelem valódi etalonjainak.

A normativitás elutasításának Tőkéczi Lászlónál megjelenő mindkét nagy problémája egy irányba mutat. A mindenkor Nyugattal való mindenkor összehasonlítás egyrészt megszabadít egy senki által nem manipulált (mert senki által nem manipulálható) terhes versenyhelyzettől, másrészt lehetővé teszi, hogy az legyen a norma, amit egy réteg éppen aktuálisan képvisel. Az, hogy ez egy erőteljesen keleti norma lenne, Tőkéczit nem zavarja.

Ezen a ponton válik egyébként láthatóvá Tőkéczi vállalkozásának maradéktalanul ideologikus természete is. Ugyan milyen konkrét értelmet lehet adni ma, a szocialista párt nagy győzelméből kibontakozó szociálliberális koalíció korszakának hajnalán, ennek a törekvésnek, ha valaki a magyar történelemben már 1914 előtt intellektuális, 1918-ban politikai, 1945 után pedig fizikai vereséget szenvedett dualista vágású magyar nacionalizmust piederstálra emeli? E vállalko-

zásnak racionálisan csak egy értelmét tudjuk elképzelni (az irracionális változatok felfejtésével pedig nem szívesen foglalkoznánk). Tőkéczkzi *mindennek* ellenére arra jelenti be az igényét, hogy *mindennek* ellenére egy olyan nacionalizmus maradjon hegemon helyzetben a nemzeti gondolkodású értelmiség soraiban, amely még Antall József (ön)korrekciójáig sem jutott el. Megnyugtathatjuk Tőkéczkzit, hogy félelmei alaptalanok. A magyar társadalom olyan leckét kapott a nemzeti gondolkodású értelmiség politikai tornamutatványaiából, hogy e hegemon szerepre nem látunk újabb jelentkezőket. Tőkéczkzi így egyre dinamikusabban szabadulhat meg a nyugati normától és érkezhethet meg – keletre.

JEGYZETEK

¹ Néhány jellemző példa: „A nyugati tudományos eszmék keleti szobatudósai” (113. old.); „A »modern« értelmiségi racionális »világmegváltásnak« a művelői”; (uott); vagy „egy racionális »humanista« kívánságműsor részei” (121. old.).

² „A »modern« értelmiségi racionális »világmegváltásnak« ez a legitimációs szükséglete olyan erős rendszerképző erő lett, hogy a volt ellentétes történelmi következtetéseket egyszerű »ellenlegitimációnak« tekinti... A »haladó világnézet« ott különbözik másoktól, hogy kérdései csak az önmagához vezető vonalakra, elemekre és lépésekre vonatkoznak – eljelenléktelenítve minden más egykori jogosságát” (113. old.). Természetesen a modern értelmiség politikai funkcióját mi is önálló, sőt üdvözlendő nemcsak tudományos feladatnak tekintjük, de nem úgy, hogy a kutatás eredménye a minden úgy volt jó, ahogy történt téziséhez vezessen, ráadásul nyugati etalon nélkül.

³ Csak azokat a mozzanatokat emeljük ki, amelyek a Tőkéczkzi-dolgozat tételeihez közvetlenül kapcsolódnak. A *K. Ú. K. világrend halála Bécsben* (Budapest, 1978) részletesen utal az osztrák politikai liberalizmus hanyatlásának okaira, amely Tőkéczkzinél alkalmat ad arra, hogy *en passant* a magyar liberalizmust még az általa kétségesnek talált formájában is a bukott osztrák liberalizmus fölé emelje. Csak utalunk arra, hogy a liberális politikai kurzus vége korántsem esik feltétlenül egybe a liberalizmus végével, már csak abból az okból sem, mert a liberális nagy pártok hanyatlása a liberális célok definitív megvalósulásából is bekövetkezik. Az *A világnézet kora. Friedrich Nietzsche Abszolutumokat relativizáló hatása a századelőn* (Budapest, 1982) a Nietzsche-hatás, mint a kor legfontosabb recepció folyamata tükrében mutatja fel a századelőnek azt a modernizációs folyamatát, amely már a századfordulón mindenestül *túl* volt azon a hivatalos magyar államiliberalizmuson, amit Tőkéczkzi 1994 és 1995 fordulóján is jó szívvel ajánl nekünk. Az *A magyar gondolkodás 1944 és 1948 között* című kötetben (Budapest, 1990) közölt Bibó-tanulmány (Bibó István politikai triptichonja) a demokratikus nacionalizmus kelet-közép-európai elmaradását elemzi, ami Tőkéczkzi szerint egyáltalán nem probléma, olyannyira nem az, hogy még a fogalmat sem emlegeti (érdekes, nemcsak a demokratikus nacionalizmus, de a demokrácia sem igen tűnik fel érvelésében.) Az „Az előfeltételek felülvizsgálatáról, Jászi Oszkár gondolkodása” (*Új Írás*, 1983, 7. 121–123.) a polgári radikalizmus gondolatrendszerét rekonstruálja, azt a gondolatrendszert, amelyet Tőkéczkzi szerint a dualista állami establishment túlságosan is „komolyan vett” (miközben intellektuális győzelmét a szó egy igen konkrét értelmében egyszerűen „átaludta”). Az „Apponyi Albert, az ideológus és politikus” (*Történelmi Szemle*, 1986, 1. 1–35.) a Tőkéczkzi által etalonként beállított dualista magyar establishment-nacionalizmus e vezető és e ta-

nulmány megjelenéséig gyakorlatilag teljesen elhanyagolt képviselőjéről mutatja ki, hogy demagógiával határos nemzeti retorikája kedvéért szisztematikusan gyengítette a közös monarchia stabilitását, s mikor a monarchia felbomlott (Tőkéczi szerint szétverték, bár ő nyilván nem Apponyira gondolt, mint szétverőre), feltűnő naivsággal még ki is jelentette, soha nem gondolt arra, hogy a közös viszonyokon gyakorolt kritikája egyszer még valóra is válhat. Az „A magyar filozófiáról” (*Valóság*, 1987, 12. 1-8.) című írásban arra a tudásszociológiai kérdésre kerestem választ, hogy vajon a nemzeti, kulturális fejlődés milyen állandóbb, maradandóbb struktúrákat teremt egy nemzet, egy kultúra szerkezetében. Olyan léptékű állandó struktúrákra, mint amilyeneként a dualista nacionalizmus Tőkéczkinél a maga százéves változatlanóságában megjelenik, legvadabb tudásszociológiai fantáziánkban sem gondoltunk. Az „A filozófia fő irányai forradalom és kiegyezés között” (In: *Forradalom után - kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest 1988. 330-349.) című tanulmányban az egész korabeli magyar filozófiai élet, s így az 1848 utáni magyar liberalizmus (Eötvös) forrásvidékeit térképeztük fel. Tőkéczi nagyon is jellemzően (és ez önmagában erős kritikája dolgoztatának), nem tesz különbséget a dualizmuskori magyar liberalizmus Eötvös-, illetve Tisza-fémjelezte vonulata között, annak ellenére, hogy ez a különbség két politikai-hatalmi establishment differenciájában is megjelenik. Az „A Csécsy-vonal avagy a politikai optimum képviselőtének tündöklése és nyomorúsága” (*Valóság*, 1990, 7.) című tanulmányban a Tőkéczi számára nem létező Csécsy-féle magyar liberalizmus paradigmáját kíséreltük meg legfontosabb vonásaiban rekonstruálni. Ennek a liberalizmusnak a pusztá tudomásulvétele önmagában viszonylagossá teheti Tőkéczi tézisé a nyugati etalon normativitását a magyar társadalomra erőltető (naiv, de mégsem naiv) értelmiségről. Az „A magyar nemzet politikai eszmetörténetéhez a dualizmus korában” (*Kapu*, 1990, 5. 38-42.) a magyar liberalizmus alak- és funkcióváltozásait elemzi Eötvöstől Tiszáig, Csengerytől Beksicsig, avagy a millenniumi nemzetfogalom elemzéséhez is, amelynek még pusztá említése is hiányzik Tőkéczi apologetikus dualizmus-értelmezéséből. Az „Ami látható és ami láthatatlan, Tisza István politikai vilásképe és a redukált liberalizmus” (*Valóság*, 1991, 1. 50-63.) című tanulmány közvetlen ellentette Tőkéczi koncepciójának a magyar (értsd: dualista etatikus, más néven: redukált, ismét más néven: millenniumi, ismét más néven: Tisza István-i) és a nyugatias (más néven az Ady, Jászi nevéhez köthető) liberalizmus viszonyáról. Az „Egy nemzeti liberalizmus lehetséges pozitív programjáról” (*Kritika*, 1992, 3. 11-12.) elsősorban a század eleji (azaz a Tőkéczi által el nem ismert) nemzeti liberalizmus aktualizálhatóságát elemzi. Az „Az azonoság (igazi és nem igazi) gyönyöre” (*Kapu*, 1993, 8-9.) Beöthy Zsoltot és az ő volgai lovasát elemzi, mint a millenniumi nacionalizmus ideáltípusát, amelynek liberalizmusa már nagyítóval is csak igen nehezen vevődik észre. A „Liberalizmus, decizionizmus, történelmi gyakorlat, Széchenyi István a modern nemzetté válásról” (*Valóság*, 1994, 2. 71-80.) című tanulmány a nemesség olyan Széchenyi előrevetítette képét rekonstruálja, amelyik igen távol áll Tőkéczi derűs és igenlő felfogásától.

⁴ A marxista koncepciók nemcsak tévesek és buktak, de vérzivatarba taszították az emberiséget, a liberális alapú koncepciók pedig - igen eredeti fordulattal - nem ismerik az embereket, s ezért minden koncepciójuk legalábbis utópikus s ezért közveszélyes. A harmadik évezred küszöbén mindenesetre valamivel differenciáltabb történetmetodikai alapvetést várunk el Tőkéczitől. Reflexiói gyakorlatilag egy ponton sem válnak tudományelméletileg értékelhetővé. Napjaink szélsőséges dekonstruktív hatásait alatti még messzebbre is megy a rivális elméletek nem téves, de voltaképpen lehetetlen mivoltának kimutatásában. Marx a hibás a magyar folyamatoknak egy nyugati etalonon belül való megítélésében (120-121. old.). Sőt, arra a meglepő mozzanatra is rábukkanhatunk Tőkéczi érvelésében, hogy világtörténelem nem létezik (121. old.). Ráadásul vannak, akik a nem létező világtörténetet Európa-centrikussá konstruálják (uott). Tőkéczi hatalmas, még az előzőeken is túlmenő önellentmondása ott van, hogy miközben nála nincs világtörténelem, nincs Európa-centrizmus, e kritikai dekonstruktivista szenvedély megáll a magyar dualista liberális konzervativizmusnál, amelyben, mint tudjuk,

minden rendben van. Mintha Eötvös Károly vasúton utazó táblabíróját ismerhetnénk fel Tőkéczkiben, aki szerint nincs Hegelben egy olyan gondolat sem, amit egy magára valamit adó magyar táblabíró ne ismerhetne fel magától is.

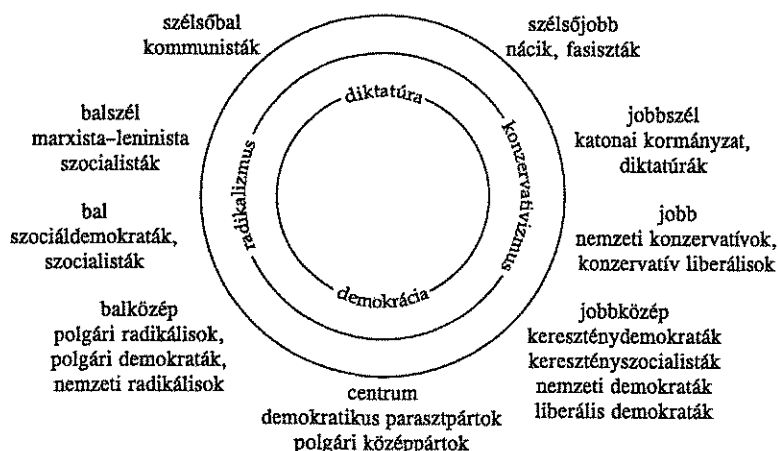
⁵ A keleti normativitás vágya Tőkéczkinél magánál is megfogalmazódik. Egészen expliciten: „Az emberi és társadalmi szándékok és célok – normális esetben – nem indulhatnak ki *mások* akár esetleg irigylésre méltó életkörülményeiből s nem *utánozhatnak* szüntelenül valakiket” (111. old.). Tőkéczki e tézise az első pillanatra mindenképpen megértésre méltónak tűnik. Csak ha végiggondoljuk az utánzás társadalomontológiai jelentőségét, akkor láthatjuk ezt a problémát úgy is, hogy az utánzásban a fejlődés, az ökonómia, a racionalizálás elemei is benne vannak, s aki nem utánzó, provinciálissá válik és elmarad a világtól (ezt Tőkéczki bizonyosan ismert nyugati etalonnak nevezné). Külön probléma, hogy az utánzásról nem jut Tőkéczki eszébe a nagy francia szociológus, Gabriel Tarde, aki az egész társadalmi létet az imitáció fogalmával írja le. Ezzel ismét messzeható példáját szolgáltatja annak, hogy ha magyar kérdésekről van szó, a társadalomtudományok érvényének egy csapásra vége szakad, ezek csak extra Hungariam működtethetőek. S még külön balszerencse, hogy az utánzás elméletét kidolgozó Gabriel Tarde-ot éppen Jászi Oszkár és a *Huszedik Század* tekintette a kor egyik legnagyobb társadalomtudósának. Íme, újabb bizonyíték a nyugati etalonra, a nyugati eszmék keleti szobatudósainak áldatlan tevékenységére.

SALAMON KONRÁD

Haladás és modernizáció

Tőkéczi László vitaindítójának gondolatmenetével lényegében egyetértek. Már rég itt az ideje, hogy a magyar közgondolkodás túljusson azon a leegyszerűsítő, torz felfogáson, miszerint a *baloldal* a radikális, tehát haladó, forradalmi és emberséges politikai irányzatok gyülekező helye, a *jobboldal* pedig a konzervatív, tehát maradi, reakciós és gonosz erőké.

Mivel az egyes politikai pártok és értékek hovatartozásának kérdésében elég nagy a zavar, ezért a *demokrácia és diktatúra*, illetve a *konzervativizmus és radikalizmus* függvényében, az alábbi séma szerint kísérletet teszek az egyes politikai irányzatok helyének meghatározására:

Mindezek után két megjegyzést kell fűznöm Tőkéczi László tanulmányához.

1. „Az egész gondolatrendszernek persze az a téves alapja, hogy a történelem és az emberiség – úgymond – fejlődik, vagyis, hogy egyre »jobb« lesz” – írja a szerző (122. old.). Abból, hogy a történelmi fejlődés vagy haladás kérdését lejáratta a marxista-leninista „üdv-tan”, nem következik az egész kérdéskör tagadásának jogossága. Ha csupán azt értjük fejlődésen, hogy „finomul a kín”, az is fejlődés. Az emberi életkörülmények javulása is fejlődés, annak ellenére, hogy napjainkra katasztrofálissá vált a környezetszennyezés.

Mindenekelőtt azonban az emberi és polgári szabadságjogok kiteljesedése, az egyén hatalom iránti kiszolgáltatottságának fokozatos csökkenése az a fejlődés, mely az európai (görög, római, zsidó, keresztény) civilizációnak megkülönböztetett helyet biztosít az emberiség történetében. Többen elmondták már, hogy Európa igazán két területen alkotott egyedülállót, ez a *zene* és a *jog*.

Azok az európai peremtérsegek tehát, amelyek valamilyen ok miatt nem tudtak lépést tartani az európai fejlődéssel, „elkanyarodtak” vagy „zsákutcába jutottak”, mindenestre elmaradtak mind az életkörülményeket, mind a jogállamiságot illetően. A nyugati társadalmi, politikai berendezkedés tehát nem véletlenül vált modellté, hanem mert vonzó és követendő volt. A létező szocializmust erőszakkal sem lehetett modellté tenni, viszont a javuló életkörülmények és a szabadságjogok kiteljesedése a nyugati világot – minden visszassága ellenére is – vonzóvá tette.

A fejlődés kérdése kapcsán ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a magyar társadalom mindmáig legsikeresebb modernizálója a fejlettebb nyugati mintákat meghonosító Szent István király volt.

2. Tőkéczi írja, hogy „egyre inkább a Monarchia lett Európa »beteg embere«. Az ilyen helyzetből kétféle – egymásnak homlokegyenest ellenkező – módon kereshet valaki kiutat: vagy megindul a legszélesebb fronton a régi felülvizsgálata – reformok sorozata -, vagy teljes változatlansággal kell őrizni a stabilitást. A Monarchia s benne Magyarország az utóbbi felé mozdult *inkább*” (123. old.).

Epp ez volt a baj – tehetjük hozzá –, hogy nem tudott a másik irányba mozdulni. Mert ez nem csupán elhatározás kérdése volt, hanem az is, hogy a *magyar társadalom nem rendelkezett megfelelő modernizációs elképzelésekkel*. A kérdés tehát, hogy mik voltak ennek az okai?

A választ kissé messziről kell kezdeni.

Minden olyan társadalomban, amely a modernizáció kényszere és lehetősége elé kerül, kialakul két egymással vitatkozó, de korántsem egyenlően erős irányzat. Az egyik azt vallja, hogy a gyors és sikeres korszerűsítés érdekében meg kell szabadulni minél több régi kötöttségtől és visszahúzó hagyománytól, mert csak így lehet gyökeres átalakítást végrehajtani. E felfogás magában hordja a nemzeti múlt lebecsülésének és a nemzeti gondolattal szembeni türelmetlenségnek a lehetőségét. A másik irányzat viszont abból indul ki, hogy a kor-

szerűsítés csak akkor lehet sikeres, ha megőrzi a régi értékeket és azokra építkezve hajtja végre az átalakítást. Itt viszont annak veszélye áll fenn, hogy a hagyománytisztelet lassíthatja, gátolhatja az érdemi változásokat, a modernizációt.

Szerencsés esetben tehát e két irányzat vitájából születhet meg a lehető legjobb megoldás.

Az elmaradott országok modernizációjának lényege a fejlettebb térségek, országok példájának követése, tapasztalatainak, módszereinek átvétele. Ma már általában elfogadott, hogy a korszerűsítés ott igazán eredményes, ahol sikerül megvalósítani a külső mintát és a belső tényezők harmonikus illeszkedését. Azaz olyan külső mintákat vesznek át, amelyeket illeszteni lehet a belső tényezőkhöz.

Magyarország újkori történetében ezek a viták II. Józsefig nyúlnak vissza. Ettől kezdve központi kérdés, hogy a haladásnak, a külső minták követésének ne essen áldozatul a haza, a magyarság megmaradásának ügye.

„Haza és haladás” szerencsétlen ellentétét a múlt század első felében a reformkor nagy nemzedékének sikerült feloldania, s ezzel a korabeli magyar társadalom döntő többsége számára elfogadható modernizációs elképzelést alkotott.

Az 1848-49-es szabadságharc leverése után ismét felemás helyzet állt elő, s egy új ellentét is kialakult. 1849 után ugyanis a magyar társadalom fejlődése féloldalassá vált. Az ipar és a kereskedelem – a múlt kötöttségeitől kevésbé terhelt – szabad utat teremthetett magának. Ennek következtében a „városi Magyarország” lenyűgöző fejlődésen ment keresztül. Ugyanakkor az ország több mint felét kitevő mezőgazdasági népesség zsákutcába jutott. Mert felszabadult ugyan a jobbágytság, de a nagybirtok érintetlen maradt, ami gátat vetett a parasztság, a „vidéki Magyarország” polgárosodásának.

A századfordulóra befejeződött a magyar társadalom kettéválása, s a politikai életben a „vidéki Magyarország” a „városi Magyarország” mögé szorult. Ugyanakkor a polgári és szocialista erők nem tudtak szót érteni a parasztsággal, nem tudtak elébe menni a földkérdés megoldásának elfogadható gondolatával. A korszerűsítésben érdekelt erők e szerencsétlen megosztottságából következett az 1848-as forradalom csődje, amelynek vezetői képtelenek voltak egy 1848-hoz hasonló érdekgyesítést, nemzeti összefogást teremteni.

Szerencsésebben alakulhatott volna tehát a magyar történelmi fejlődés, ha a radikális polgári és szociáldemokrata, azaz baloldali modernizációs elképzelések mellett megfogalmazódik egy nemzetelvű, centрупárti-jobbközép modernizációs irányzat is, maga mögött tudva a parasztság mellett jelentős polgári, középosztályi és értelmiségi rétegeket. Ennek hiányában viszont nem alakulhatott ki egy, a társadalom többsége számára elfogadható reform-koalíció, ezért a magyar társadalom nem tudta elszánni magát a szükséges reformokra. A konzervatív reformerek és reformizmus hiánya okozta mozdulatlanság pedig a háborús vereség után törvényszerűen torkollott a forradalomba.

Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a magyar társadalom igényelte a változást és az őszirózsás forradalom győzelme után szinte egységesen sorakozott fel annak kormánya mögé. Az események sokak álláspontját módosították. Tisza István – a meggyilkolása előtti órákban – a Károlyi-kormány támogatására szólította fel híveit. Prohászka Ottokár 1918. november 2-ai körlevele szerint: „E történelmi idők Magyarország függetlenségét és demokratikus vágyait, a nép széles rétegeinek felemelkedését hozzák nekünk”. A magyar főrendiház küldöttsége pedig önként vállalkozott arra, hogy rábeszélje IV. Károly királyt a „visszavonulásra”, ezzel is egyengetve az utat a köztársaság kikiáltása előtt.

A forradalom teremtette nemzeti összefogás azonban november második felében bomlásnak indult, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a kormányzat – Jászi Oszkár tanácsai ellenére – képtelen a szükséges nemzeti önvédelem politikáját s az ezzel összekapcsolható földosztást megvalósítani, s nem tudja, nem meri megfékezni a szélsőbal, a kommunisták előretörését.

Bebizonyosodott, hogy a baloldali modernizációs elképzelés önmagában elégtelen a magyar társadalom előtt álló feladatok megoldására. S miután a baloldali kormányzatot rövidesen felváltotta a szélsőbal, a jobboldalon is a szélsőséges erők kerültek előtérbe.

Az ellenforradalmat követő jobboldali konszolidáció konzervatív liberalizmusa ugyancsak a „mozdulatlanság” mellett kötelezte el magát, a vele szemben álló baloldal pedig nem tudta meghaladni 1918-as örökségét. Mindeközben a magyar társadalom egyre jelentősebb része igényelt egy nemzetelvű, hagyományokra építő modernizációt. Ezt a hiányt pótolta az 1930-as évek elején kibontakozó népi mozgalom.

A népi mozgalom egyrészt a „vidéki Magyarország” politikai emancipációja volt, hisz a mezőgazdasági népesség ekkor foglalta el a politikában az őt illető helyet. Másrészt egy új, nemzetelvű, a balközéptől a jobbközépig terjedő modernizációs elképzelést fogalmazott meg az 1918-ban csődöt mondott baloldali radikalizmussal szemben.

A baloldali, illetve népi modernizációs irányzat két nagy kérdés-körben hasonló volt. Azaz mindkét irányzat követelte az emberi és polgári szabadságjogok maradéktalan érvényesülését és a társadalmi igazságosság megvalósulását. Ez utóbbit akkor szocializmusnak mondták, de a népiek többsége Németh Lászlóval együtt vallotta: „Szocialista vagyok, de nem marxista”.

Vitájuk volt viszont a baloldallal a radikalizmus értelmezésében. A népiek is gyökeres társadalmi átalakulást akartak, de nem fogadták el a nemzeti hagyományokkal szembeni türelmetlen radikalizmust, amely a hazai baloldali erők zömét jellemezte. Velük vitatkozva fogalmazták meg nézeteiket a nemzeti, illetve magyar radikalizmusról. (Gondoljunk csak Bajcsy-Zsilinszky Endre és Németh László e címet viselő tanulmányaira.)

A két modernizációs elképzelés a *népinek* és *urbánusnak* nevezett ellentét kapcsán vált ismertté a magyar társadalomban. *A népi-urbánus ellentét tehát nem szerencsétlen félreértés, hanem a két modernizációs irányzat vitája.* Ha félreértés lett volna csupán, akkor a magyar társadalom már rég elfeledte volna. Fél évszázad utáni megújulása is ezt bizonyítja. Mert nem véletlen, hogy amikor a szovjet hódoltság megszűntével Magyarország ismét a modernizáció kényszere és lehetősége elé került, e két modernizációs elképzelés megtestesítői váltak a magyar politikai élet meghatározóivá, mégha ezt nem is tudták magukról.

Kezdetől szerencsétlen viszont a két irányzat elnevezése és az ezekből kiinduló tartalommagyarázatok. Ezért le kell szögezni, hogy a népiek is korszerű, urbanizált Magyarországot akartak, és az urbánusok is a nép felemelkedéséért küzdöttek.

Az a tény tehát, hogy a szovjet hódoltság idejének hivatalos és féloldalas történetírása mindent a baloldaliság túlértékelésének rendelt alá, illetve minden általa is felhasználható értéket igyekezett baloldalinak nyilvánítani, a baloldaliság egyeduralmának megszűntével nem vezethet ezen – jelentős részükben eleve, nem is baloldali – értékek lebecsüléséhez. Tőkéczki László nagyon fontos vitaindítójának egy-két megállapításában ennek jelét láttam, s ezzel kapcsolatban mondtam el véleményemet.